

Újabb jelentésváltozások az ifjúsági nyelvben

Az ifjúsági nyelv tanulmányozásakor a szemantikai vizsgálatok igen fontosak. Ennek a nyelvi rétegnek a köznyelvtől való eltérése mondattani szempontból csekély, általában elmondható, hogy csak rá jellemző nyelvtana nincs. E dolgozat kísérlet annak érzékeltetésére, hogy milyen jelentéstani változások mentek végbe az ifjúsági nyelvben 1965 és 1987 között. Ehhez Boros Tiborné 1965-ös gyűjtése szolgált kiindulópontul.¹ E munka felhasználásával alakítottam ki gyűjtésem módszerét is. Boros Tiborné cikkében 270 szó szerepel, mindegyik jelentésmeghatározással.

Általánosságban megállapítható, hogy e jelentéstartalmak túlnyomó részének kifejezésére az ifjúság ma is ugyanazokat a szavakat használja, mint 1965-ben. Ennek megfelelően a vizsgálatba azt a mintegy 70 jelentésmeghatározást vettem be, amelyekről feltételezhető volt, hogy ma más szavakkal fejezik ki őket.

Ezt a módszert az indokolja, hogy lehet — s mint a vizsgálat is mutatja, bizonyos is — hogy egy-egy szó kihal az ifjúság nyelvéből, s helyét egy vagy több másik szó foglalja el; a kifejezendő tartalom azonban állandó. E módszernek egyébként éppen az volt az egyik legnagyobb érdekessége, hogy az egy-egy jelentéshez tartozó szavaknak milyen gazdag tárházát nyújtotta; mennyiségben és változatosságban fölülmúlta a Boros Tiborné által gyűjtötteket. Ennek több oka van. Egyrészt az 1965-ös anyag közlésében egy bizonyos szemérmesség figyelhető meg (amelyről később még szó lesz, és amit én nem tartottam helyesnek követni). Fontosabb azonban ebből a szempontból az, hogyan valósult meg a mostani gyűjtés: egy elsős és egy negyedik gimnáziumi osztálynak (ELTE Ságvári Endre Gyakorló Iskola, Budapest) kellett a kérdőívekre vitt 70 jelentésmeghatározásra — lehetőség szerint minél gazdagabban — szavakat asszociálni — természetesen személyenként külön-külön.

Az, hogy az adatközlők kizárólag tanulók voltak, nem rejti magában azt a veszélyt, hogy az eredmény valamiféleképpen torz vagy egyoldalú legyen. Régen megállapított, hogy „a diáknyelv tanulmányozása ma már egyet jelent az ifjúsági nyelv tanulmányozásával”.²

A módszer előnyei mellett természetesen hátrányairól sem szabad megfeledkezni. A jelentésmeghatározások a tesztlapon mesterséges csoportosításban szerepeltek, illetve a tanulók ezekre adott megoldásai, a szavak is, eredeti környezetükből, a beszédhelyzetükből kiragadva, ennek a csoportosításnak a keretei közé kényszerülve kerültek oda; ami az árnyalatnyi különbségek felismerhetőségének problematikusságán túl egyes esetekben félreértésekhez is vezethetett. Kisegített azonban az, hogy az ifjúsághoz tartozván, korban is közel vagyok az adatközlőkhöz, így saját nyelvérzékekre hagyatkozva — e szavak döntő többségét ismerem, én is használtam, használom — magam is tudok differenciálni, illetve bizonyos nyilvánvaló tévedéseket korrigálni.

Bár a magyar nyelv területi és társadalmi rétegzettségével az utóbbi időben meglehetősen behatóan foglalkoztak, az ifjúsági nyelv, illetve a köznyelv perifériáján élő különböző nyelvváltozatok vizsgálata azonban úgy tűnik, még nem kapott megfelelő hangsúlyt. Ezek vizsgálatának fontosságára

¹ Boros Tiborné: Zsargon és magatartás. Nyr. 89 (1965.): 147.

² Bachát László: Az ifjúsági és a diáknyelv kérdései. Anyanyelv, közélet, műveltség. Szerk.: Péter Mihály. Bp., 1975. 107–122.

pedig Bárczi Géza már 1931-ben felhívta a figyelmet,³ ugyanis — mint írja — ezek a nyelvváltozatok a nyelvtudomány szempontjából igen fontos tulajdonságokkal bírnak: a változásokat felgyorsítva, mintegy vegykonyhaként szolgálnak, melynek megfigyelésével általánosítható a jelentésváltozások természetete a köznyelvi változásokra is, ezekhez fontos szocio- és pszicholingvisztikai adalékokkal szolgálva. Ugyanitt hívja fel arra is a figyelmet — az angol és a francia nyelv példájából kiindulva —, hogy az argó elemek a magyar köznyelvbe is be fognak olvadni. Ahogy Péter Mihály megállapította, ez a változás napjainkra végbement,⁴ illetve a kapcsolat folyamatosan szoros.

Fontosnak tartom Sipos Pál megfigyeléseit,⁵ melyek a praktikussági okon túl szintén az általam választott gyűjtési módszert indokolják. Állítása szerint napjainkban nem beszélhetünk önálló, elkülönült, egységes ifjúsági nyelvről. Kétségtelen, hogy a fiatalok nyelvteremtő fantáziája fokozottan érvényesül a más korosztálybeliéhez képest. Azonban a fiatalság által alkotott, és először körükben elterjedt szavaknak jó része átkerül a felnőttek nyelvhasználatába is (ez erősen hozzájárul a familiáris köznyelv, az otthon, családi vagy baráti körben használt felnőtt nyelvi változat kialakulásához), és csak egészen kis hányaduk az, ami végképp eltűnik. Ezt az is bizonyítja, hogy az 1965-ös szóanyagból nem azok helyett teremtett újat az ifjúsági nyelv, melyek jelen vannak a mai familiáris köznyelvben, hiszen azokat is minden további nélkül, „ifjúsági nyelvként” használja. Vagyis egyértelmű elkülönülési, önállósulási törekvésekről nem beszélhetünk.

A fiatalok szóhasználata a normatívan szabályzott köznyelvre és saját kialakulóban levő, illetve átvett szleng szókincsre, ezeken túl a társadalmi állástól és kortól függetlenül széles körben alkalmazott „köznyelvi” trágár szavakra épül. Számunkra ezekből most csak a saját, kialakulóban levő szleng szókincs az érdekes, a fiatalok nyelvteremtő fantáziája, nyelvi leleménye. Itt figyelhetők meg leginkább azok a jelenségek, amelyek a jelentésváltozásokat létrehozzák. Mi indítja el a szleng elemek kialakulását, és használatuk elterjedését?

Eric Partridge szerint⁶ az alábbi 15 ok közül egy vagy esetleg több együtt játszhat szerepet a szleng használatában: 1. Pusztá jókedvből, mert fiatal a lelkében, vagy mert fiatal az évei számát tekintve. 2. Azért, hogy bemutassa szellemességét, eredetiségét, és csillogtassa humorát. 3. Azért, hogy különbözzen, hogy minél újszerűbb legyen. 4. Hogy minél látványosabb legyen a beszéde. 5. Hogy mindenképp lekösse, esetleg megdöbentse hallgatóit. 6. Azért, hogy kikerülje a közhelyeket, hogy tömör legyen és érthető. 7. Hogy gazdagítsa a nyelvet. 8. Hogy kifejezze az összetartozás érzését. 9. a) Hogy csökkentse a visszautasítás, az elutasítás fájdalmaságát, b) hogy csökkentse a beszélgetés ünnepélyességét, pompázatosságát, c) hogy eufemizáljon tragédiákat. 10. Hogy a hallgatóság akár alacsonyabb, akár magasabb színvonalán megfeleljen (köznyelvi szövegben). 11. Hogy megkönnyítse a társadalmi érintkezést. 12. Hogy jelezze a barátságot (annak fokát), vagy a beszélők közti viszony intimitását. 13. Hogy kifejezze, hogy valaki egy bizonyos iskolához, iparághoz, szakmához, művészeti, intellektuális csoporthoz, társadalmi

³ Bárczi Géza: A „pesti nyelv”. Bp., 1932.

⁴ Péter Mihály: Szleng és költői nyelvhasználat. Nyr. 104 (1980.): 273.

⁵ Sipos Pál: Ifjúsági nyelv, familiáris köznyelv napjainkban. Pedagógiai Szemle. 1984/7—8.

⁶ Eric Partridge: Slang To-day and Yesterday. London, 1979.

osztályhoz tartozik. 14. Hogy kifejezze, hogy mindezek közül valamelyikhez nem tartozik. 15. Hogy titkos legyen, ne értse meg a környezete.

Az itt következő táblázat tartalmazza azokat a jelentésmeghatározásokat — a nekik megfelelő szavakkal 1965-ben, illetve 1987-ben — melyekről feltételezhető volt, hogy a '65-östől eltérő szavakat asszociálnak. Zárójelben azok a szavak állnak, melyek megtalálhatók Boros Tiborné gyűjteményében is. A familiáris köznyelvben is megtalálható, sőt már-már a köznyelvben is polgárjogot nyert szavakat elhagytam a listáról.

JELENTÉSMEGHATÁROZÁSOK

	1965	1987
'vezető, jóállású, jómódú'	<i>ajser</i>	(<i>menő</i>), <i>diri</i> , <i>fejes</i> , <i>góré</i> , <i>burzsuj</i> , <i>nagykutya</i> , <i>főmufti</i> , (ritk.) <i>nagyfejű</i>
'nagyképűsködik, fölényes'	<i>ajserkodik</i>	<i>felvág</i> , <i>teszi a fejét</i> , <i>tépi a száját</i> , <i>játssza az esztét</i> , <i>nagypofájú</i>
'helyes, tréfás'	<i>angyali</i>	<i>jó fej</i> , <i>baba</i> , (ritk.) <i>csecsinkó</i> , <i>nagy fej</i>
'becsap'	<i>áthintáz</i>	(<i>átver</i>), (<i>átráz</i>), (<i>átlob</i>), <i>átvág</i> , <i>megszívat</i> , <i>leszívat</i> , <i>kiszívat</i> , <i>megetet</i> , <i>átbasz</i>
'megijed'	<i>besztremál</i>	(<i>bekrepál</i>), <i>becsnál</i> , <i>beszarik</i> , <i>berezél</i> , <i>begazol</i> , <i>majrézik</i> , <i>fosik</i> , <i>össze csinálja magát</i>
'berúg'	<i>betintázik</i>	<i>betintázik</i> , (ritk.) <i>bezordul</i> , <i>beszív</i> , <i>bepiál</i> , <i>beszlopál</i> , <i>elázik</i> , <i>leszopja magát</i> , <i>bekokkizik</i> , <i>beseggel</i> , <i>bebaszik</i> , <i>benyal</i>
'disszidens'	<i>bokorugró</i>	<i>dobbantott</i> , <i>megugrott</i> , <i>megpattant</i>
'küzd, verekszik'	<i>brusztol</i>	(<i>balhézik</i>), <i>bunyózik</i>
'erős, bátor'	<i>brusztos</i>	<i>bika gyerek</i> , <i>baba csávó</i> , <i>nagyfiú</i> , <i>bika csávó</i> , <i>vitéz</i> , <i>badi</i> , <i>badis</i>
'vezető állásból kjesik'	<i>bukfencet csinál</i>	<i>hullócsillag</i> , <i>kipottyán a zsákból</i> , <i>csúszdázik egyet</i>
'cipel'	<i>cigől</i>	—
'táncol'	<i>csurglizik</i>	(<i>csörög</i>), (<i>ráz</i>), <i>mozog</i> , <i>löttyög</i> , <i>riszálja magát</i> , <i>rázza magát</i> , <i>ugrál</i>
'menza'	<i>éhezde</i>	<i>éhezde</i> , (<i>koplalda</i>), (ritk.) <i>moslékos</i> , <i>kajálda</i> , <i>önki</i> , <i>zabálda</i>
'elver'	<i>elhirigel</i>	<i>meggyepál</i> , <i>megagyal</i> , <i>meztöm</i> , <i>betakar</i>
'elmegy'	<i>elkúszik</i>	(<i>lelép</i>), (<i>lelécel</i>), (<i>elvonul</i>), <i>elhúzza a belét</i> , <i>elcsámpázik</i> , <i>eltalpal</i> , <i>elhúz</i> , <i>lekopik</i> , <i>felszívódik</i> , <i>eldzsal</i> , <i>dobbant</i>
'megszedi magát'	<i>felég</i>	(ritk.) <i>zsírosodik</i> , (ritk.) <i>nyúlik a takarója</i> , <i>meztömi magát</i>
'felír (rendőr)'	<i>felrajzol</i>	—
'dolog, helyzet'	<i>figura</i>	<i>szitu</i> , <i>téma</i>
'iszákos'	<i>füvolás</i>	<i>piás</i>
'iszik (szeszies italt)'	<i>füvolázik</i>	<i>szlopál</i> , <i>benyal</i> , <i>öblít</i>
'buta, ügyefogyott'	<i>gagyás</i>	<i>bunkó</i> , <i>lökött</i> , <i>tahó</i> , <i>fasz</i> , <i>beütéses</i> , <i>béna</i> , <i>zokni</i> , <i>segg</i> , <i>sötét</i> , <i>hígagyú</i> , <i>egytekervényű</i>
'nadrág'	<i>gátyó</i>	<i>gatyá</i> , <i>naci</i>
'házi buli'	<i>hábé</i>	<i>hábé</i> , <i>dizsi</i> , <i>buláj</i>
'bolondos, bogaras'	<i>hangyás</i>	<i>hangyás</i> , <i>lökött</i> , <i>beütéses</i>
'haj'	<i>háré</i>	(ritk.) <i>háré</i> , <i>séró</i> , <i>sörény</i>
'elalszik'	<i>bedobja a hédert</i>	(<i>bevégyja a szunyát</i>)
'orr'	<i>hefti</i>	(ritk.) <i>hefti</i>
'megtévesztő beszéd'	<i>hilo duma</i>	(<i>sóder</i>), <i>rizsa</i> , <i>hanta</i> , <i>kézigáz</i>
'hazudik, félrevezet'	<i>hilozik</i>	(<i>hantál</i>), (<i>megetet</i>), <i>beetet</i>
'verekedés'	<i>hirig</i>	(<i>balhé</i> ,) (<i>bunyó</i>)
'lármázik, veszekszik'	<i>kiveri a huppót</i>	(<i>balhézik</i>), <i>kivágja/kiveri a balhét</i> , <i>csinálja a fészket</i>
'dolgozik'	<i>űzi az ipart</i>	<i>gürizik</i> , (<i>hajt</i>), <i>gürcöl</i> , <i>keménykedik</i>

	1965	1987
'kabát'	<i>jakó</i>	<i>jakó, (ritk.) surkó</i>
'szabályellenesen tesz'	<i>kalózkodik</i>	<i>kibas, megszivat, gecizik</i>
'mond, elmond'	<i>kifejt</i>	<i>(közöl), mesél, tépi a száját</i>
'kidöglük, nem bírja'	<i>kipukkad</i>	<i>bekrepál, lerohad, tré lesz, kifing</i>
'jelenetet rendez'	<i>bedobja a kirakatot</i>	<i>pattog, (ritk.) reklamátl, rinyál, (ritk.) feldobja a surranót, műsört ad, arénázik</i>
'fej'	<i>kokó</i>	—
'pénz'	<i>korpa</i>	<i>suska, bagó, dohány, mani, lóvé, lé, ruppó guba, steksz, tőke, zsozso, zseton, zsuga, leves, skubál, kukkol, skubiz, stíról</i>
'néz, megnéz'	<i>kukszál</i>	<i>(ritk.) glikker</i>
'szem'	<i>látóka</i>	<i>(pofára esik), megszívja, leég, koppan, lebög, rábaszik, szarban marad, ráfarag</i>
'póru jár'	<i>lefázik</i>	<i>elagyal, megagyal, benyom, megpakol, meggyepál, besom</i>
'felpofoz, elver'	<i>lemér</i>	<i>lenyó, házi, höfő, lecek, lecó, lenya, lecaj, háef</i>
'lecke'	<i>lenyó</i>	—
'kitölt (büntetést)'	<i>levág</i>	—
'italbolt'	<i>lordok háza</i>	<i>pata, (virgács), csámpa, futómű</i>
'láb'	<i>mankó</i>	<i>megfúj, elcsakliz, meglovasít, elbugáz, (ritk.) trombitának nézi</i>
'ellop'	<i>megléptet</i>	<i>(manusz), (hapsi), (krapek), hapi, pasi, muki, pacák, csávó, mukso, manus, fickó, faszi, fazon, haver, ipse, mokus, pofa, (mandró), (ürge), (szivar), (tag), (pali)</i>
'ember (férfi)'	<i>mufurc</i>	<i>pipi, (bige), csajszí, csibe, gádzsi, ribanc, liba spinkó, (spiné), mami, nyanya, tyúk, anyus, nyanyus, bőr, picca, muff</i>
'lány'	<i>moha</i>	<i>(mazsola)</i>
'nő'	<i>spinkó</i>	<i>nyögdi, éhbér, (ritk.) kockacukorpénz teszi a fejét/agyát</i>
'hiszekeny ember'	<i>naiva</i>	<i>köret, fal szöveg, píuder, bla-bla, (ritk.) félreduma, hanta</i>
'nyugdij'	<i>nyögdi</i>	<i>begerjed, beindul</i>
'nagyképűsködik'	<i>óberkodik</i>	<i>(ritk.) sikit</i>
'megtévesztő beszéd'	<i>óhéber duma</i>	<i>nyalizik, benyal, csöpög, pedálozik, betolja a puros biciklit</i>
'kedvet kap valamire'	<i>ráhúz</i>	<i>(csíp), (bir), komálja, jó nála</i>
'sikkaszt'	<i>sikit</i>	<i>tanyó, szütyó</i>
'enyeleg, hízeleg'	<i>smúzol</i>	<i>surranó, topán, (ritk.) tufli</i>
'tetszik neki'	<i>szúr</i>	<i>(eltaknyol), (elnyal), elperedel, eltanyáz, elzúg, kabátol, tanyál, bezakózik, nyal, talál valamit</i>
'táska'	<i>tanyó</i>	<i>(ritk.) apák napja</i>
'cipő'	<i>topogó</i>	<i>(begerjed), (bepörög), elindul, felhúzza magát, bezsong, sir a szája, eldobja az agyát, beborul az agya</i>
'elesik'	<i>törül</i>	<i>kiló, rongy, bélás, lepedő, ady, bartók, lila, zöld, dollár = dezső, márka = marcí</i>
'fizetésnap'	<i>úrnapja</i>	<i>zsaru, zsernyák, jakabát, hekus, hé, jard, (ritk.) pingvin</i>
'dühössé válik'	<i>begyűjt</i>	
'pénzösszegek'	<i>kiló, rongy</i>	
'rendőr'		

A kérdőívtől teljesen függetlenül, spontán adatokkal is szolgáltak a tanulók:

almás: 'érdektelen, nem megfelelő, kellemetlen';

berág: 'szomorú vagy mérges lesz';

elme gy: 'még éppen megfelel';

fosik: 'fél';
geci: 'rosszindulatú, nem a megegyezés szerint tesz';
gönc: 'ruha';
kéró: 'lakás';
megzenéstt: 'ellop';
szarik: 'fél';
vartyog: 'beszél, közbeszól';
zsínnnyeg: 'belebeszél';
tré: 'rossz, nem megfelelő'.

A szókészleten túl a vizsgálatnak külön területét képezhetik a frazeológiai egységek. Jelen dolgozatnak ezek bemutatása nem volt célja — fontosságuk és kiterjedtségük egyébként is megérdemli, hogy más, nekik megfelelő szempontok szerint, külön foglalkozzunk velük — ízelítőképpen mégis érdemes néhányat ezek közül is megemlíteni:

Kevés vagy, mint mackósajtban a brummogás.
Kevés vagy, mint vöröshangyában a proletár öntudat.
Kevés vagy, mint vöröshangyában az engedélyezett ételfesték.
Mire vagy nagy? Anyádnak egy foga van, azt is a tombolán nyerte.
Átváglak, mint szart a palánkon.
Ez egy ilyen dolog. 'ha valami nem úgy sikerül'
Azt hiszi, hogy ő a bakter. 'fölényeskedik'
Örül, hogy két füle van, mégsem szatyor. 'fölényeskedik'

Mint már szó volt róla, azt gondolom, hogy szemérmességnek nincs helye egy ilyen jellegű munkában. A trágár szavaknak — sajnálatos módon igen széles körben elterjedt, és „funkciótlan” használata attól nem fog⁷ visszaszorulni a köznyelvben, hogy a nyelvészeti munkák mellőzik ezek vizsgálatát. Sőt, visszazoritásuk érdekében éppen hogy foglalkoznunk kell velük, mint ahogy az utóbbi időben megfigyelhetők erre bizonyos törekvések.⁷ Az általam kiindulópontnak vett anyag nem ilyen jellegű. Pedig a mai állapottal való összehasonlítás minden bizonnyal ezeknél a szavaknál is tanulságos lehetne. Első ránézésre megmutatná, hogy terjedt, avagy esetleg bizonyos tekintetben visszazorult használatuk, mennyiben tompult élük, milyen új jelentéseket vettek fel. 1965-ben persze valószínűleg hevesebben csaptak össze az indulatok ebben a kérdésben, ráadásul az akkoriban zajló „Rozsdatemető-vita” árnyéka is rávetülhetett a vizsgálatra.⁸

A szógyűjtemény (egyelőre csak vázlatos) jelentéstani vizsgálatánál — az egyszerűség és az áttekinthetőség kedvéért — Gombocz Zoltán művére⁹ támaszkodtam. Az ő kategóriáit használva négy fő szemantikai csoportra tagolható az anyag.

⁷ Tolesvai Nagy Gábor: Nyelvi durvaság indulatból — és anélkül. Nyelvi divatok. Szerk. Bíró Á. és Tolesvai Nagy G. Bp., 1985. 147—61.

⁸ A vita 1964—65-ben zajlott a Nyr., a Kritika, az Új Írás, az Alföld és más folyóiratok hasábjain. A vitát Kovalovszky Miklós tanulmánya váltotta ki (Nyr. 88 [1964.]: 421—38).

⁹ Gombocz Zoltán: A magyar történeti nyelvtan vázlata. IV. Jelentéstan. Pécs., 1926.

1. Névátvitel a tárgykép hasonlósága alapján (metafora). Pl. *sörény* 'haj'; *pata, virgács* 'láb'; *moslékos* 'menza'; *bika* 'erős'. 2. Névátvitel érintkezési képzettársulás alapján (metonímia). Pl. *tyúk, picsa, muff* 'nő'. 3. Jelentésátvitel a nevek hasonlósága alapján. Gombocznak ez a sokat vitatott kategóriája a mi esetünkben is problémát okoz. Ténylegesen a nevek hasonlósága alapján csak nagyon kevés esetben megy végbe teljesen a jelentésátvitel. (Mint például a *képernyő-kép* 'arc' esetében.) Legtöbbször a két név egyikének csak a jelentésárnyalata szivároog be az alakjában torzuló másikba, (mint például a *megkúrál-megkúr* 'közösül' esetében). 4. Jelentésátvitel a nevek szintagmatikus kapcsolata alapján. Pl. (Házi feladat) *házi* 'lecke'.

A szakirodalom különböző módokon vélekedik a fiatalok beszélt nyelvről. Magam legmegfelelőbbnek az egyetemi tankönyv szemléletmódját tartom, melyben Fábíán Pál írja a következőket: „... a szó a lélek tükre, a gondolkodásmódnak helyes irányba terelése tehát az első lépés; ha ezt megtette valaki, nyelvi nyegleségei maguktól el fognak maradni. Azt is tudomásul kell vennünk, hogy az ifjúsági nyelvet kiirtnai, elfojtani lehetetlenség.”¹⁰

A most gyűjtött anyag feldolgozása közben számos olyan kérdés merült fel, amelyeknek részletezésére itt nincs mód. Ezekkel a problémákkal érdemes lenne a továbbiakban foglalkozni. Ezen kívül szükséges volna a vizsgálatot különböző rétegekre, csoportokra kiterjeszteni, az anyaggyűjtés folytatásával, 14—18 éves szakmunkástanulók, szakközépiskolások stb. segítségével; esetleg a kérdőíveken szereplő jelentésmeghatározások bővítésével. A részletesebb anyag további elemzése hozzájárulhatna a teljesebb kép kialakulásához.

Erdős Gábor

¹⁰ Benczédy—Fábíán—Rácz—Velcsovné: A mai magyar nyelv. Szerk.: Rácz Endre. Bp., 1976. 479.